

HOE VROEG BEGINNEN WE MET SELECTIE?

SYMPOSIUM SOCIAAL ECONOMISCHE RAAD, 10 FEBRUARI 2010

*BIJDRAGE AART JAN DE GEUS, PLV SECRETARIS GENERAAL OESO
(ORGANISATIE VOOR ECONOMISCHE SAMENWERKING EN ONTWIKKELING)*

ONDERWIJSPRESTATIES – GELIJKE KANSEN – VROEGSELECTIE

In de OESO vergelijking komen studieresultaten en kwaliteit van het Nederlandse onderwijs er niet slecht af. In wiskunde scoren alleen de Finse en de Koreaanse 15-jarigen hoger, en in taal en natuurkunde (science) zijn de Nederlandse studenten gemiddeld ook best goed. De prestatie van Nederland is des te opmerkelijker aangezien onze uitgaven aan onderwijs bescheiden zijn, zo blijkt uit onze international vergelijkingen. Kortom: value for money.

Terwijl wij het goed doen in kwaliteit, zien we ook dat Nederland nog een lange weg te gaan heeft in equity, gelijke kansen. In bijvoorbeeld Finland, Japan, Korea, Canada, heeft de sociaal economische achtergrond van leerlingen veel minder invloed op de schoolprestaties dan in Nederland.

Er zijn landen waar de sociaal economische achtergrond een grote rol speelt in de studieresultaten, waar de onderwijs-kansen erg ongelijk verdeeld zijn, een groot verschil bestaat tussen “winners and losers” - hier gaat dus veel potentieel verloren - deze landen zitten aan de linkerkant van de slide. In andere landen speelt de achtergrond van studenten een veel mindere rol, de onderwijskansen zijn evenwichtig verdeeld - deze landen vinden we aan de rechterkant van de grafiek. Iedereen wil natuurlijk graag in the kwadrant rechtsboven zitten: hoge prestaties en gelijke kansen. Voor Nederland is dat niet het geval. Onze gemiddelde prestaties zijn goed, maar de sociaal economische achtergrond maakt een behoorlijk verschil.

De vraag lijkt te zijn of je, zoals in Nederland, moet inzetten op hoge resultaten met flinke ongelijkheden, of op de vermindering van ongelijkheden tegen de prijs van middelmatige uitkomsten. Langs deze lijnen komt snel de ideologie naar voren, en in Nederlands is de discussie lange tijd sterk ideologisch beïnvloed. Uit onze OESO onderzoeken blijkt dat ideologische disputen meestal niet heilzaam uitwerken op de flexibiliteit en kwaliteit van het onderwijs. Ik neem u daarom in het vervolg van mijn betoog graag mee aan de hand van vergelijkend onderzoek.

Laten we eerst eens kijken wat de kosten zijn van de ongelijkheden tengevolge van sociaal economische verschillen. Stel dat we onze zwakst presterende leerlingen zouden kunnen brengen op het gemiddeld niveau van Mexico, 400 punten op de PISA schaal, nog steeds 100 punten onder het OESO gemiddelde. Dit zou uiteraard gevolgen hebben voor de latere professionele kwaliteiten van deze studenten. We weten wat de verschillen in loonwaarde zijn tussen mensen

met verschillende opleidingsniveaus. We kunnen dus uitrekenen dat de huidige generatie een hogere economische productiviteit zou hebben die over een mensenleven ongeveer €70.000 per werknemer bedraagt. Voor heel Nederland is dat €1 triljoen, een 1 met 12 nullen, ofwel ruim twee maal de totale waarde van de Nederlandse economie per jaar! De discussie over sociaal economische achterstanden heeft dus niet alleen sociale, maar ook economische kanten.

Voordat we inzoomen op vroegselectie, zou ik eerst een breder perspectief willen schetsen. Uit ons onderzoek blijkt dat er, naast systemen en structuren, drie punten uitspringen die verschil kunnen maken voor succesvol onderwijs in termen van kwaliteit en gelijke kansen.

Allereerst betreft dit wat je zou kunnen noemen het “onderwijsklimaat”: hoge verwachtingen, een cultuur waarin extra inspanningen normaal zijn, goede relaties tussen docenten en leerlingen, hoge moraal van docenten etc. Veel succesvolle onderwijsstelsels hebben een verschuiving doorgemaakt van sterke overheidssturing op budget en inhoud naar een focus op resultaten. Dit brengt met zich mee dat er behoefte is om verwachtingen van uitkomsten te bespreken en te bepalen, en dit te vertalen in leerdoelen. Dit heeft grote gevolgen gehad voor de meest ontwikkelde stelsels: nieuwe manieren van programmering, vermijden van overlaps in curricula, afstemming met training van docenten, etc.

Verandering richting focus op resultaten ging vaak samen met decentralisatie, nadruk op lokale autonomie, versterking van verantwoording. Nederland is in ontwikkeling op deze punten; wij geven een goed voorbeeld van decentralisatie van verantwoordelijkheden. Laat ik ook enkele voorbeelden noemen van andere landen, waar Nederland misschien nog wat van leren kan.

* De verantwoordingsplicht van scholen naar ouders en samenleving is in Finland sterk ontwikkeld. Ieder school bespreekt wat de nationale standaarden voor de eigen school betekenen, en beslissingen worden gelegd op het niveau van de praktijk. Verder heeft Finland ook per school een eigen netwerk om innovatie te stimuleren.

* Engeland blinkt uit in het monitoren van studieresultaten per leerling en de analyse van toegevoegde waarde van onderwijs-inspanningen.

* Denemarken is een goed voorbeeld van zelf-evaluatie per school.

Deze aspecten dragen enerzijds bij aan het vertrouwen dat een samenleving stelt in het onderwijs, maar anderzijds ook aan gerichte inspanningen in de klas, en aan hogere studieresultaten. Verantwoording is de vaak demotiverende administratieve rompslomp voorbij, men werkt met assessments van leerlingen en docenten, en met toegesneden technieken van zelf-evaluatie.

Niet verrassend gaat dit samen met een sterke nadruk op leiderschap in diverse rollen, en het leren van elkaar. De uiteindelijke studie resultaten in deze landen verschillen per school duidelijk minder dan in Nederland, er is meer equity.

Naast de positieve effecten van een goed onderwijsklimaat (hoge verwachtingen, decentralisatie, autonomie en verantwoording), zien we in de best presterende

landen een meer persoonlijke aanpak in het onderwijs zelf. Dit houdt in dat docenten constructief omgaan met de diversiteit in interesse, capaciteit en sociaal economische achtergronden van leerlingen, zonder mogelijkheid van doubleren of terugzetten in een stroom waarin minder eisen worden gesteld. In plaats van het volgen van voorgeschreven curricula en toetsen, wordt gezocht naar een alternatief in vorm van het bereiken van het “persoonlijk potentieel” van de leerling. Dit heeft gevolgen voor de rol van de docent, die daarbij op een andere manier moet kijken en werken, en misschien ook als docent specifieke ondersteuning nodig heeft. Zo’n verandering in rol en attitude kan je niet zomaar afdwingen. Voorbeelden van een geslaagde aanpak zijn de staten Victoria in Australië en Alberta in Canada. Kenmerkend zijn de individuele leerweg door het onderwijssysteem, en de toerusting van leerlingen om “lifelong learners” te worden.

Een derde succesfactor voordat we inzoomen op de systematiek van selectie, is een breed totaalaanbod gecombineerd met geïndividualiseerde programma’s. Zodoende kunnen achterstanden van leerlingen in capaciteit en leerhouding worden gecompenseerd, en bijzondere talenten worden ontwikkeld. Gewone leerlingen hebben buitengewone talenten! Er is een wisselwerking tussen deze visie en de karakteristieken van docentenkorpsen. De voorbeelden van Victoria, Alberta en ook van Finland laten zien dat docenten op dezelfde golflengte zitten met andere beroepen als het gaat om diagnose, toepassing van “evidence based practices”, en beroepseer. Maar het gaat verder: docenten worden getraind tot effectieve leraren met coaching per leerklas (on the job training!), er zijn hoge eisen aan schoolleiders, docenten delen hun kennis en ervaring, en succesvolle vernieuwing wordt breed uitgemeten. Engeland (National Literacy Strategy), Canada en Zweden zijn voorbeelden waar de individuele aanpak is doorvertaald naar trainingsprogramma’s en beoordelingssystemen voor docenten. Zij worden geacht alles te doen om een leerling het beste onderwijs te geven. Leerbehoeften worden gemonitord en geëvalueerd, het repertoire van pedagogische aanpak voortdurend verruimd, alles om maximaal tegemoet te komen aan de diversiteit aan interesses en capaciteiten van leerlingen. Lesroosters worden aangepast. Functies anders ingedeeld. Werving en selectie gaat er anders uitzien. Finland en Korea recrutereren de 10% beste studenten aan om docent te worden.

Laten we nu kijken naar selectie, stratificatie en mogelijke verbanden tussen onderwijsresultaten, sociaal economische achtergrond en schoolsystemen. Zoals gezegd, Nederland zit “goed in kwaliteit, niet goed in gelijke kansen”. Uit ons onderzoek blijkt dat in landen met vroegselectie de sociaal economische achtergrond een grote rol speelt in de onderwijsprestaties. Er is dus, als je landen met elkaar vergelijkt, een vrij sterke correlatie tussen de mate van stratificatie en wat in ons onderzoek heet “equity”, de mate waarin sociaal economische verschillen doortikken of juist gecompenseerd worden.

Nu is een correlatie nog geen causaal verband, en we moeten voorzichtig zijn met het interpreteren van deze internationale vergelijking. Maar er zijn meer

bevindingen die in dezelfde richting wijzen. In ons buurland Duitsland is sorteren nog meer geprononceerd dan in Nederland. Van twee leerlingen van 9 jaar met exact dezelfde score voor lezen, is de kans dat iemand naar een lager gesorteerde middelbare school gaat 3 keer hoger voor een kind met een zwakke sociaal economische achtergrond dan voor een leerling uit een sociaal economisch “sterk” nest. Met andere woorden, twee kinderen met hetzelfde potentieel op de lagere school hebben zeer verschillende kansen in het vervolgonderwijs, louter vanwege de verschillen in sociaal economische achtergrond. Dit betekent uiteraard grote aantallen gemiste kansen.

Een tweede bevinding die de hypothese onderbouwt dat stratificatie leidt tot ongelijke kansen, is ons onderzoek naar leeftijd van sorteren. In Duitsland, bekend om de vroege leeftijd van sorteren, zijn erg grote verschillen in de resultaten per school, maar ook per sociaal economische achtergrond. Scholen die leerlingen aannemen met sterke sociaal economische achtergronden, doen het veel beter dan scholen die vooral kinderen met een zwakke achtergrond aannemen. Het schoolsysteem bevestigt en versterkt ongelijkheden.

In Nederland zien we hetzelfde patroon. Dit probleem wordt ook door anderen onderkend – zie bijvoorbeeld “Witte Zwanen, Zwarte Zwanen”, van Anja Vink. Als je naar Finland kijkt zie je dat het ook anders kan. Finland heeft heus niet allemaal fantastisch ouders, een zwakke achtergrond speelt ook hier door in de onderwijskansen voor hun kinderen. Maar verschillen zijn er minder groot, en dat duidt erop dat dit schoolsysteem effectief is in het compenseren van achterstanden. In dit schoolsysteem gaat minder sorteren overigens gepaard met de eerder genoemde succesfactor: een sterk accent op persoonlijke begeleiding van zwakkere kinderen. Anders gezegd: vermijden van vroegsorteren gaat hand in hand met een nieuwe balans, tussen heterogene groepslessen en individuele begeleiding. Ik noem dit voor het gemak uni-vidueel onderwijs.

Volgende vraag: nu wij een relatie vinden tussen vroegselectie en minder equity, hoe is dat te verklaren? Vroegselectie is in principe goed bedoeld, uitgaand van de veronderstelling dat de talenten van leerlingen het beste benut worden in een leeromgeving waar zij elkaar op hetzelfde niveau kunnen stimuleren, en dat een homogene groep leerlingen bijdraagt tot efficiency in de lessen. Maar de realiteit is helaas, dat, waar de mogelijkheid van sorteren bestaat, docenten en scholen vaak geneigd zijn om leerproblemen op het bord van een ander te schuiven. De docent in het VWO die een student met leerproblemen tegenkomt, kan denken: ik geef de goede les, maar aan de verkeerde leerling, die eigenlijk in HAVO hoort.

In plaats van deze aandacht voor “selecting - out” is het de moeite waard om meer te investeren in het bijstaan en trainen van leerlingen met problemen, en dat kan in totaal macro zelfs goedkoper zijn. Er zijn landen waar docenten een derde van hun tijd besteden aan individuele programma’s voor leerlingen met moeilijkheden!

Als we concluderen dat om sociale, educatieve en zelfs economische redenen sorteren dient te worden voorkomen of gereduceerd, zijn we er nog niet. Hoe bereik je zo'n wezenlijke verandering? Nergens is dat zonder slag of stoot gegaan. Hoe vertel je aan ouders van VWO kinderen dat die beter af zijn in een stelsel waarin zij samen zitten met kinderen met heel andere belangstelling en sociaal economische achtergrond? Hoe kun je ouders overtuigen dat dat een heterogenere leeromgeving geen "one size fits all" uniform keurslijf wordt maar juist een voorwaarde is voor meer geïndividualiseerde leermethoden? Hoe overtuig je ouders dat de kansen op werk voor paktisch georiënteerde leerlingen niet lijdt onder een stelsel waarin iedereen langer bij elkaar zit, of dat het beter is om in opleiding te investeren dan om snel een (laag-)betaalde baan te nemen? En dan: hoe krijg je docenten mee om meer heterogene groepen les te geven, hun rol te veranderen, te ervaren dat dit hun werk juist interessant maakt?

Dit zijn allemaal vragen die we herkennen als we international vergelijkend onderzoek doen naar hervormingen die zeer gespreide voordelen opleveren, maar ook zeer geconcentreerde kosten. Polen is een goed voorbeeld van zo'n hervorming, en we hebben een gastspreker die hierover alles zal vertellen. Als warming up voor zijn bijdrage kan ik alvast melden dat niet alleen de zwakkere leerlingen, maar ook de leerlingen met een solide achtergrond beter zijn gaan presteren. Ook hier moeten we voorzichtig zijn met conclusies. Maar eerlijk is eerlijk, de bevindingen die we hebben, geven geen enkele aanwijzing dat leerlingen met een sterke sociaal economische achtergrond ook maar iets te lijden zouden hebben van een stelsel zonder stratificatie, en met veel nadruk op individuele begeleiding.

Ik kom tot enkele slotopmerkingen. Het oude onderwijsmodel, dat erin voorzag om leerlingen vroeg te sorteren, tot een kleine elite en een grote arbeidersklasse, voldoet niet meer. Moderne stelsels moeten verzekeren dat alle leerlingen, met hun verschillende interesses, capaciteiten en motivaties, hun talent volledig kunnen ontplooiën. Docenten kunnen niet langer verwachten dat wat zij hun leerlingen meegeven een leven lang mee gaat. Leerlingen moeten worden voorbereid op snelle veranderingen, voor banen die nu nog niet bestaan, om technieken toe te passen die nu nog niet zijn uitgevonden, om problemen op te lossen waarvan we het bestaan nog niet kunnen bevroeden. Onderwijsstelsels zullen moeten verschuiven van gesorteerde leerstroken naar bredere banen, waarin iedere leerling wordt uitgedaagd, en waarin veel aandacht is voor individuele begeleiding. Met als wenkend perspectief: meer gelijke kansen, en toch ook prima prestaties. Dit is al met succes gerealiseerd in een aantal OESO landen. Nu Nederland nog...